

Forbemærkning

Folketællingen 1921 var den sidste, som blev holdt den 1. februar (som i 1921 var en tirsdag), og den første, som blev holdt efter genforeningen med Sønderjylland den foregående sommer. Det var samtidig én af de sidste folketællinger, hvor man talte "den faktisk tilstedeværende befolkning", d.v.s. at man foruden de hjemmehørende og tilstedeværende personer også medtalte de midlertidigt tilstedeværende (markeret med 'N' i forspalten); dette har for Sæbys vedkommende haft den konsekvens, at de fem wienerbørn, som opholdt sig i byen (Sæ180, 198, 216, 235 og 250), er medtalt i Danmarks befolkning i 1921! De midlertidigt fraværende personer (markeret med 'F' i forspalten) blev nok registreret, men ikke medtalt i befolkningsopgørelsen, idet man gik ud fra, at de så blev talt dér, hvor "de havde haft natteleje mellem den 31. januar og den 1. februar". Det blev de forhåbentlig også, under forudsætning af, at de ikke var rejst til udlandet, for så blev de ikke medtalt i landets befolkning! – At det kan have svipset med rejsende kan ses af Sæ136 (Hotel Harmonien) og Sæ364 (skib i havnen), hvor personerne har været væk, da oplysningerne skulle indsamles. Nogle få personer er i den originale folketællingsliste overstreget; de er i bearbejdelsen medtaget *med overstregning* og i alle tilfælde markeret med et 'F' (Sæ90, 144, 245, 274).

Ved lov nr. 57 af 14. marts 1924 blev det pålagt landets kommuner at oprette *folkeregistre* på grundlag af folketællingslisterne; og herefter blev det muligt ved de fremtidige folketællinger at opføre den hjemmehørende befolkning, og ikke som hidtil den faktisk tilstedeværende. Dette princip blev dog først taget i anvendelse ved folketællingen den 5. november 1935 (den 5. november blev fra 1925 og til og med 1940 datoen for folketællingerne).

Mens det i landkommunerne var tællingskommisærer, udpeget af sognerådene, som stod for gennemførelsen af folketællingen, var det i købstæderne betroet husfædrene selv (eller deres viceværter) at foretage udfyldelsen af skemaerne. Det har bl.a. betydet, at der i købstaden er et optællingsskema *for hvert hus* – for Sæbys vedkommende 364 skemaer, hvor der f.eks. i Volstrup Sogn kun var tale om 56 skemaer eller *optællingslister*. Det er lidt tankevækkende, at man i købstæderne betroede udfyldelsen af skemaerne til folk selv, mens det i landsognene var kommissærer, der måtte gøre arbejdet; statistikerne må have ment, at bybefolkningen var sikrere i stave- og regnekunsten end landbefolkningen.

Metoden med et skema til hvert hus indebærer den fordel, at *matrikelnumrene* er oplyst for hver enkelt ejendom – og det ses, tydeligst i købstadlisten, at

skemaernes nummerering har fulgt *matrikelnumrene*, med bygrundene først og derefter markjorderne (de sidste er i denne udgave markeret med /m/ i forspalten). De centrale myndigheder (om Statistisk Departement eller Rigsarkivet vides ikke) har ment at burde omsortere listerne efter *gadenavne*, hvilket har ført til, at den oprindelige orden er forstyrret; den er i nærværende bearbejdelse *genetableret* (men skemaer til de enkelte gader kan findes via stednavneregisteret).

I *navnekolonnen* bad Statistisk Departement om "samtlige personers navn (også fornavn)". Desværre bad man ikke om *det fulde navn*; det gjorde man ved folketællingen i 1930, og bad om at få *kaldenavnet* understreget. En sammenligning med kirkebøgerne afslører, at man i langt størstedelen af tilfældene i 1921 har nøjedes med at anføre det sædvanlige kaldenavn (rubrikkens længde indbød måske heller ikke til andet!); men i adskillige tilfælde har man – især ved husfaderen – nøjedes med at anføre hans fornavns forbogstaver. – "Børn, endnu uden navn" er blevet efterset i kirkebøgerne, og figurerer i bearbejdelsen under det navn, som de altså officielt endnu ikke havde fået den 1. februar.

Rubrikken til *kønnet* er normalt udfyldt korrekt; og da det for den daværende befolkning altid vil fremgå af navnet, er rubrikken udeladt. *Fødselsdag* og *fødselsår* burde være tilsvarende enkle at udfylde, men har ikke desto mindre givet anledning til svare vanskeligheder, ikke mindst med fødselsåret, som har været svært at huske; mange har opgivet et år før eller efter det korrekte år. For *fødestedets* vedkommende blev der bedt om *købsta-dens* eller *sognets og amtets navn*. Her er forefundet en mangfoldighed af forkerte angivelser: man har angivet navnet på en landsby, ikke på det sogn, hvori den var beliggende; man har angivet et sognenavn, men undladt at oplyse amtet. En hyppig fejlkilde synes at være, at børn – såvel familiens egne som tjenestebørn – der er født udenso-gns men flyttet til Sæby som mindreårige, har fået anført Sæby som fødested; her har et kirkebogsopslag på konfirmationen i mange tilfælde kunnet afsløre det rigtige fødesogn.

En del sogne i Østvendssyssel: Torslev, Voer, Albæk og Dronninglund var omkring år 1900 blevet delt i to eller flere kirkedistrikter med hver deres kirkebøger; for de personer, der er født, viet eller døde i kirkedistrikterne, er dette anført ved et bogstav i parentes efter sognenavnet, f.eks. "Torslev (Ø) Sogn" for Østervrå, "Albæk (L) Sogn" for Lyngså, "Voer (A) Sogn" for Agersted, "Drlund (Dr), (Do) og (HJ) Sogn" for hhv. Dronninglund, Dorf og Hjallerup, "Nørresundby (L)" for Lindholm, o.s.v.

Var man tilflyttet bopælskommunen skulle man anføre årstallet for tilflytningen og navnet på den kommune, man fraflyttede; oplysningen er – med veksellende hyppighed – som regel givet for personer, der ikke er født i Sæby; men i mange tilfælde kan det dokumenteres, at folk, som er født i Sæby, men som i en periode har været bosat andetsteds, intet har anført om dette; rubrikken er altså gennemgående blevet misforstået. En sammenligning med folketællingerne i 1901, hvor man udbad sig samme oplysninger, afslører, at folk i de mellemliggende år har mistet erindringen om, hvornår de flyttede til Sæby og hvorfra. For denne oplysning eksisterer der ingen kontrolmuligheder; for børnerige familier kan børnenes fødesteder dog give et fingerpeg. – På husliste 50 er fødestedsrubrikken blank, men med undtagelse af tjenestepigen er fødestederne etableret med sikkerhed.

Rubrikken for *trossamfund* giver indtryk af at være udfyldt temmelig nonchalant; tit har tællingskommissæren skrevet "folkekirken" øverst på skemaet, og derefter gentagelsestegn ned gennem rubrikken. Det har bl.a. betydet, at nogle af wienerbørnene, som formodentlig alle har været katolikker, gladelig er henført til folkekirken! – I øvrigt er det påfaldende, hvor relativt få baptister der var i Sæby – men de havde i skotøjsfabrikant Christen Nielsen (Sæ127) en velhavende mæcen. – Folketællingen 1921 var den sidste, hvor man spurgte om folks kirkelige tilhørsforhold.

Stilling i familien er efter rubrikoverskriften ret stereotyp udfyldt med husfader, husmoder, barn etc., dog at der i en del tilfælde ses, at voksne, hjemmeboende børn er anført som "logerende", "tjenestekarl", eller lign., uden at det er oplyst, at de er børn af husfader og husmoder. Der er ej heller skelnet mellem børn, børnebørn, plejebørn og adoptivbørn; denne information har måttet søges i kirkebogen. Kolonnen for *Erhverv* er ikke altid udfyldt efter rubrikoverskriftens vejledning; f.eks. har mange arbejdsmænd nøjedes med at skrive dette, ikke hvem de arbejdede for; en del "partikulier" har undladt at anføre, hvad de forhen har levet af; og for mange voksne hjemmeboende børn er der ingen erhvervsangivelse (om end det kan formodes, at pigerne har været sysselsat med "husgerning"). Til gengæld har man en fornemmelse af, at arbejdsløse personer har været omhyggelige med at anføre dette.

Det forekommer påfaldende, at der i hele byen kun er fire døvstumme (Sæ162, 179), blinde (Sæ359) eller åndssvage (Sæ181) personer, og ingen sindssyge. Det kunne være et tegn på, at spørgsmålene i denne afsluttende rubrik er negligeret – bevidst eller ubevidst. Tre personer (i Sæ130, 144, 310) er

senere døde på sindssygehospital, men var muligvis ikke syge (eller blev bedømt som sådanne) i 1921.

På et væsentligt punkt falder 1921-tællingen igen i sammenligning med 1901-tællingen. I 1901 spurgte man ægtepar og enker/enkemænd om årstal for indgåelsen af (det sidste) ægteskab, og enker/enkemænd om årstallet for ægtefællens dødsfald. Tillige spurgte man om hvor mange børn der var kommet i (sidste) ægteskab, og om, hvor mange af disse der var døde. Tilsvarende spørgsmål stilledes overhovedet ikke i 1921.

Listerne er, så vidt man kan se på arkivalier online, afvekslende blevet ført med blyant eller blæk. De har dog i de allerfleste tilfælde kunnet læses på skærmen; en undtagelse er den – vistnok – døvstumme arbejderske i Sæ179. Statistisk Departement har i den opfølgende behandling af listerne sat forskellige markeringer og talkoder, der især har gjort kolonnerne med fødselsår og ægteskabelig stilling vanskeligt læsbare. Af en eller anden grund synes statistikerne at have rettet fødselsåret for alle, som er født i januar, til det foregående år!

I den nummererede række af skemaer mangler 15 à 16 skemaer. Det drejer sig forhåbentlig om ubeboede huse; men i enkelte tilfælde er ubeboede huse medtaget med et blankt skema – og det gælder pudsigt nok også sprøjtehuset på – den nuværende – Hans Grams Vej (Sæ53). Så der savnes en forklaring på de manglende skemaer – men det er et tegn på, at skemaerne er nummeret forud for uddelingen; det er det også, at nummereringen er sket med et – temmelig slidt – nummeratørstempel.

Som det vil være fremgået af ovenstående, indeholder 1921-folketællingslisten mangfoldige fejl og mangler. For at bøde på disse er der udført et omfattende kontrolarbejde, idet alle personer så vidt muligt er blevet slået efter i kirkebøgerne – noget, som kun har været muligt takket være arkivalier online. Derved er mangfoldige navne blevet kompletteret, og mangfoldige fødselsdatoer og fødesteder korrigeret. Det skal bemærkes, at *gifte kvinder* og *enker* som led i denne procedure er blevet anført med deres pigenavn, selvom de i den originale folketællingsliste er anført med deres ægtemands efternavn; omvendt er personer, som i henhold til lov nr. 89 af 22. april 1904 havde antaget et særegent slægtsnavn i stedet for patronymet på "-sen", anført både med patronymet og det tagne slægtsnavn. – Dette kontrolarbejde har i øvrigt kun været muligt, fordi de foregående folketællinger, i 1870, 1890, og 1901, har foreligget i bearbejdet og korrigeret stand. Det har i forbindelse med kontrollen været naturligt at indføre de oplysninger, som har kunnet findes om vielsesdatoer og -steder, ligesom data

for enkers og enkemænds afdøde ægtefæller, forældre til plejebørn og fædre til børn født udenfor ægteskab.

Kontrol og korrektion har været mulig for langt størstedelen af personerne i folketællingslisten; kun i 24 tilfælde har det ikke været muligt at foretage en entydig identifikation af personer; det drejer sig i overvejende grad om tjenestefolk, enlige enker og andre aleneboende, samt fraværende. Det skal bemærkes, at det for fødte i København har været anset for uoverkommeligt at stedfæste personerne på et bestemt sogn, medmindre der er fundet en konfirmation, en vielse eller et dødsfald på vedkommende – og for udenlandsk fødte gælder det samme. – Hvor navnet på et fødesogn er ~~gennemstrøget~~, betyder det, at personen ikke er fundet født i sognet på den angivne dato, og at det korrekte fødesogn ikke har kunnet konstateres.

Bearbejdelsen har som resultat givet et optalt folketal på 2.274 tilstedeværende og midlertidigt nærværende personer – to mindre, end Statistisk Departement har opgivet i sine trykte publikationer; der er nemlig konstateret to dobbelttællinger (se indledningen til personnavneregisteret), og der er muligvis flere. – Et par steder har nærværende arbejder – for brugervenlighedens skyld – indsat data på fraværende børn (Sæ328); noget som dog ikke berører byens indbyggertal, da de fraværende ikke tæller med. – Det kan bemærkes, at af Sæby Købstads 2.274 indbyggere var omtrent 1.046 eller ca. 46% født i købstaden.

Man kan kun gisne om den mulige grund til den manglende grundighed i forbindelse med gennemførelsen af folketællingen. En mulig årsag skal anføres: Man havde netop overstået Den første Verdenskrig, der med sine mangfoldige reguleringer, rationeringer og "ordninger" havde lagt et hårdt pres på landets byråd, der på denne tid ikke rådede over en talrig, professionel sekretærassistance. En vis "træthed" overfor udfyldelsen af flere skemaer til de fjerne myndigheder i København kan derfor meget vel have gjort sig gældende!

Genealogen Adam Lindgreen har i en artikel i Personalhistorisk Tidsskrift 2017 (på s. 159) givet en ramsaltet karakteristik af folketællingslisterne som historisk kilde: *"Folketællinger er tit det rene sjusk, både med hensyn til alder, navn og fødested (hvis det det da ellers er med). Man kan ikke antage, at de tællingskommisærer, som skulle udfylde skemaerne, har syntes, at det var særlig morsomt, eller har tænkt, at om 200 år ville der være nogen, der skulle benytte oplysningerne. Tællingskommisæerne har sikkert jævnlige blot ført listerne efter*

hukommelsen. Endelig bør man gøre sig klart, at folk ikke nødvendigvis selv har været særlig omhyggelige med at afgive de krævede oplysninger og i visse tilfælde vel ikke en gang har vidst, hvad de skulle svare."

Med sine fejl og mangler (så vidt muligt korrigerede!) er folketællingslisten ikke desto mindre et øjebliksbillede af Sæby Købstads befolkning den 1. februar 1921, og overlades hermed til brug for lokal- og slægtshistorikere.

I folketællingslisterne er følgende tegn og forkortelser anvendt:

e.e.:	enke efter
em.e.:	enkemand efter
ug.:	ugift
u.b.:	udlagt barnefader
s.a.:	søn af
d.a.:	datter af
æ.:	ægteskab
*:	født
~:	viet eller ægtefælle
†:	død

I rubrikken for trossamfund betyder forkortelserne:

f:	folkekirken
bapt:	baptist
evg:	evangelisk
ka:	katolsk-apostolsk
kat:	romersk-katolsk
met:	metodist
0	udenfor trossamfund

Øvrige anvendte forkortelser formodes at være umiddelbart gennemskuelige.

Efter tællingslisten bringes to registre: et stedsnavneregister og et personnavneregister, der dels letter orienteringen i den omfangsrige folketællingsliste, og dels letter sammenligningen med foregående og efterfølgende folketællingslister fra købstaden.

I personnavneregisteret er de 'F'-mærkede personer medtaget; og personer med både patronym og tilnavn er optaget under begge dele – se indledningen til personnavneregisteret. – Det betyder, at antallet af opslag i personnavneregisteret bliver noget større end de 2.274 personer, som er optalt i købstaden.

Østervrå, december 2017,

Jørgen Peder Clausager